

РОЗВИТОК МОВЛЕННЄВОЇ ТА РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ БАКАЛАВРАТУ ПІД ЧАС ОПАНУВАННЯ МОВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН

DEVELOPMENT OF SPEECH AND RETORICAL COMPETENCES IN THE BACHELOR'S DEGREE STUDENTS DURING THE MASTERING OF THE LINGUISTIC DISCIPLINES

Статтю присвячено вивченню особливостей розвитку мовленнєвої та риторичної компетентностей у здобувачів освітнього ступеня бакалавра під час опанування мовознавчих дисциплін. На думку авторів, уже на першому курсі навчання здобувачі вищої освіти можуть досить фахово розвинути ці компетентності за умови належного студіювання блоку нормативних освітніх компонентів, а саме: «Українська мова за професійним спрямуванням», «Вступ до мовознавства», «Вступ до слов'янської філології з основами наукових досліджень», «Основи академічного письма», що викладаються на першому курсі, а також спеціальної дисципліни «Риторика», яку слухають не всі першокурсники Ізмаїльського державного гуманітарного університету, а лише майбутні правознавці та практичні психологи, хоча її можна обрати як дисципліну вільного вибору, починаючи з третього семестру.

Помічено, що всі ці навчальні курси у різних мети їх студіювання здобувачами вищої освіти покликані сформувати в останніх грамотне усне та писемне, зокрема професійне, мовлення, розвивати логічне та креативне мислення, уміння опрацювати наукову і фахову літературу, формувати не лише власний понятійний апарат, а й потребу в систематичному та глибокому засвоєнні нової інформації, її водночас розвивати чуття українського слова.

Пропонуємо до відповідних тем типи завдань, які саме їй допоможуть розвинути і сформувати мовленнєву і риторичну компетентності, зокрема, спонукатимуть студентів чітко розрізняти функційні стилі української мови за їх ознаками, не пропускати численних мовленнєвих помилок, контролювати в ході спілкування вибір мовних засобів у різних ситуаціях, добирати переконливі аргументи під час використання усних форм наукового чи офіційно-виробничого спілкування, крім вербальних засобів, правильно використовувати й невербальні з метою досягнення результативної комунікації, таким чином дбати про створення власного фахового іміджу.

Ключові слова: мовленнєва компетентність, риторична компетентність, профе-

сійний імідж майбутнього фахівця, культура усного мовлення, вербальні та невербальні засоби.

The article is devoted to the study of the development of the speech and rhetorical competencies in bachelor's degree students during the mastering of the linguistic disciplines. The first year students can develop these competencies quite professionally, studying the block of normative educational components, such as: "Ukrainian language for a professional orientation", "Introduction to Linguistics", "Introduction to Slavic philology with the basics of scientific research", "Fundamentals of academic writing", which are taught in the first year, as well as the special discipline "Rhetoric", which is not studied by all the first-year students of the Izmil State University of Humanities, but only by the future lawyers and practical psychologists, although it can be chosen as a discipline of free choice, starting from the third semester. It is noted that all these training courses, are studied by the students and are designed to form competent oral, written and professional speech, to develop logical and creative thinking, the ability to process scientific and professional literature, to form not only their own conceptual apparatus, but also the need for systematic and deep assimilation of new information, and at the same time to develop a sense of the Ukrainian word.

We offer types of tasks for the relevant topics that will help to develop and to form speech and rhetorical competences, in particular, will encourage students to clearly distinguish between functional styles of the Ukrainian language according to their features, not to make numerous speech errors, to control the choice of language means in different situations during communication, to select convincing arguments when using oral forms of scientific or official-production communication, in addition to verbal means, to use correctly non-verbal ones in order to achieve effective communication, thus taking care of creating their own professional image.

Key words: speech competence, rhetorical competence, professional image of a future specialist, oral culture, verbal and non-verbal means.

УДК 378.147:81:[81'234+808.5-043.86]
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/78.1.7>

Глушук С.В.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри романо-германської
філології та методики навчання
іноземних мов
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету

Циганок І.Б.,

канд. філол. наук,
доцент кафедри української мови
та літератури
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету

Постановка проблеми. Серед важливих загальних компетентностей, яких набувають здобувачі освітнього ступеня бакалавра, котрі навчаються за освітніми програмами в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті, є здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово та комунікувати іноземною мовою. У зв'язку з цим особливої значущості набуває проблема формування і розвитку у них

мовленнєвої та риторичної компетентностей, без наявності яких, вважаємо, не може бути жодного сучасного висококваліфікованого фахівця будь-якої сфери.

Крім того, треба брати до уваги, що інформаційне суспільство швидко змінюється в сучасних умовах, тому вимагає від фахівців нової формації уміння вільно комунікувати на високому професійному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема формування і розвитку мовленнєвої та риторичної компетентностей здобувачів вищої освіти не є новою у науці, вона постійно перебуває в центрі уваги вчених. Так, Т. Дрозд розглядає мовленнєву і риторичну компетентності як складові комунікативної компетентності педагога [3], Л. Башманівська проводить теоретичний аналіз проблеми формування риторичної компетентності студентів-філологів [1], Н. Пономаренко та О. Семенов аналізують проблему формування мовленнєвої компетентності майбутніх журналістів [7], Т. Конівіцька репрезентує монографічне дослідження проблеми формування риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти [4], О. Гордієнко зосереджує свою увагу на формуванні риторичної компетенції студентів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням засобами дидактичної гри [2], А. Курінна, Л. Сущенко, О. Мисик описують процес формування риторичної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти на засадах словоцентричного підходу [6] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових праць останнього десятиріччя свідчить, що підвищений інтерес науковців до означеної проблеми все ж не є показником її остаточного розв'язання, оскільки практика доводить, що здобувачі вищої освіти бакалаврату, на жаль, через глибоку «зануреність» у продукти розвитку інформаційного суспільства почали значно менше спілкуватися, взаємодіяти вербально, почуваються скуто перед аудиторією, не навчені чітко й логічно висловлювати власні думки, припускаються великої кількості мовленнєвих помилок, навіть не замислюються над вибором мовних засобів, які використовують у різних ситуаціях спілкування (офіційні / неофіційні), мають слабо сформований рівень навичок аргументації та переконання і зовсім не дбають про створення свого майбутнього фахового іміджу.

Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є узагальнення й опис власного досвіду роботи щодо розвитку мовленнєвої та риторичної компетентностей майбутніх бакалаврів під час вивчення блоку лінгвістичних дисциплін, зокрема, «Української мови за професійним спрямуванням», «Вступу до мовознавства», «Вступу до слов'янської філології з основами наукових досліджень», «Основ академічного письма», що викладаються на першому курсі, а також спеціальної дисципліни «Риторика», яку слухають не всі здобувачі вищої освіти бакалаврату Ізмаїльського державного гуманітарного університету, а лише майбутні правознавці та практичні психологи, хоча її можна обрати як дисципліну вільного вибору з III-ого семестру.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Тож, опишемо на конкретних прикладах елементи методики роботи над розвитком мовленнєвої та риторичної компетентностей у першокурсників, котрі навчаються за різними освітніми програмами бакалаврату. У зв'язку з цим зазначимо, що найголовнішим у роботі буде те, що сам викладач освітнього компонента має бути мовленнєвим і риторичним ідеалом для здобувачів вищої освіти бакалаврату, проводити систематичну й послідовну роботу над формуванням професійного іміджу майбутніх фахівців.

Так, під час вивчення базової теоретичної дисципліни «Вступ до мовознавства» (I–II семестри) здобувачі вищої освіти, отримуючи на лекціях знання про поняттєво-термінологічний апарат сучасної лінгвістики, сутність, походження та розвиток мови взагалі, її лексичну, фонетичну та граматичну системи, письмо та класифікації мов світу тощо, на семінарських заняттях використовують набуті знання в ході виступів перед аудиторією, при читанні доповідей, веденні дискусій з проблемних питань, аналізі наукових статей, перегляді лекцій на YouTube-каналах відомих учених з теоретичних питань лінгвістики, проведенні рольових ігор (наприклад, перевтілення у представників різних лінгвістичних шкіл) тощо. При цьому ми звертаємо особливу увагу здобувачів вищої освіти на грамотне слововживання, правильні наголоси, артикуляцію звуків, темп мовлення, вміння триматися перед аудиторією, зовнішній вигляд, жести, які можна застосовувати в академічній аудиторії, а які не слід, міміку тощо. Роботу над розвитком мовленнєвої та риторичної компетентностей майбутніх бакалаврів продовжуємо під час їхньої підготовки до виступів з лінгвістичних тем на студентських науково-практичних конференціях, які проводяться в ІДГУ щорічно в листопаді та травні. Цій роботі передують навчання готувати тексти доповідей, здійснювати публічні виступи, вміло застосовувати правила мовленнєвого етикету під час і після публічних виступів, відповідати на питання, толерантно ставитися до чужих думок, аргументувати власні та ін.

При викладанні інших освітніх компонентів застосовуємо подібні види робіт, продовжуємо акцентувати на автоматизації вмінь ефективно формулювати власні думки, переконливо й толерантно доводити їх правильність, вести конструктивний діалог, полілог у навчальній аудиторії, при цьому контролюючи своє мовлення, власний душевний стан тощо.

Паралельно з вищезазначеним освітнім компонентом здобувачі ОС бакалавра всіх освітніх програм (крім ОП з української мови та літератури), упродовж першого семестру вивчають курс української мови за професійним спрямуванням. Мета цієї дисципліни полягає в тому, щоб сформувати

у першокурсників грамотне усне та писемне професійне мовлення шляхом підвищення рівня ряду компетентностей, зокрема і досліджуваних у цій науковій розвідці. А також розвивати у здобувачів логічне мислення, навчити їх осмислено і з бажанням працювати з науковою та фаховою літературою, здійснюючи її аналіз, у такий спосіб формувати не лише свій понятійний апарат, а й потребу в систематичному й глибокому засвоєнні нової інформації, водночас розвивати чуття українського слова, підтримуючи зацікавленість до майбутньої професійної діяльності.

Сфера будь-якої фахової галузі – це інтеграція наукового, розмовного й офіційно-ділового стилів, тому вона потребує знань практикуму української мови (орфоепічного, орфографічного та пунктуаційного) – з цією метою поглиблюємо базові шкільні знання української, вивчаємо базові поняття культури української мови, основ термінознавства в межах обраної спеціальності, ділової української мови, основ риторики тощо.

Акцентуємо увагу на кількох спостереженнях, що постали з власної практики. На наш погляд, дуже важливо, щоб здобувач освіти зміг правильно висловлювати власні думки, вільно користуючись інформацією, яку розуміє (а не прагнув прочитати її зі свого б'юджету, доклавши мінімум зусиль). Це викладачеві досить нескладно перевірити, даючи студентові питання, письмові завдання. Адже якщо здобувач освіти розуміє суть, він може висвітлити питання і лаконічно, і широко (як попросить це зробити викладач). Зауважимо, що такі застереження мають важливе значення, і не варто постійно наголошувати, що сучасний студент може всю інформацію знайти в мережі (це зовсім не означає, що книги – річ зайва). Обов'язково треба спрямувати здобувача, які книги і яких саме авторів потрібно читати до тієї чи іншої теми, адже в мережі дуже багато інформації і не завжди якісної. Постійне і певною мірою доведене до автоматизму використання інтернету призводить до таких ситуацій, коли, наприклад, даєш до практичного заняття, скажімо, зі вступної теми домашнє завдання написати есе «Закон України "Про забезпечення функціонування української мови як державної" – один із найважливіших законодавчих актів» (з довідкою, як написати есе, і з вимогою насамперед прочитати документ), а отримуєш у результаті в усіх один і той же текст, списаний з мережі. Це означає, що першокурсники скористалися готовим варіантом, який, можливо, найпершим сплив при зверненні до гуглу, і не спробували виконати письмове завдання, як прописав викладач у плані. В такому випадку результат нульовий. Крім того, текст для есе, взятий з інету, був неякісний, доволі аморфний, без фактичного підґрунтя, при читанні прозвучав невиразно й з орфоепічними помилками (Ознака замість ознака, мовленнєвий замість

мовленнєвий і под.), тож і оцінений був найнижчим балом. А значить у такій ситуації маємо перший крок до перетворення тексту в патогенний, хоча й без мовної агресії.

Студентові-першокурснику необхідно розуміти, що підхід «і так зійде, як є», не працює. Щоб уникнути подібного, важливо на одному із перших практичних занять розглянути питання про патогенні тексти. На думку Н. Ліщинської, вони «можуть завдати шкоди моральному і навіть психічному здоров'ю особи, є неякісними, містять механізми, що змушують читача просто змарнувати час... Патогенним може бути навіть мовне оформлення тексту. Йдеться насамперед про словесну агресію (інколи підсилена невербальними засобами), це проявляється, наприклад, у використанні метафор ненависті, негативу, війни в мові будь-якого стилю. Такі тексти є інформаційно порожніми і не становлять ніякої цінності.

Як показує практика, здобувачі освіти, знаючи про існування патогенних текстів, більш уважно користуються інформацією з інтернету, контролюючи свій вибір, власне мовлення й водночас не допускають порушення правил академічної доброчесності.

Зазначимо, що формування мовленнєвої компетентності студентів відбувається не лише під час вивчення відповідних тем на кшталт «Основи культури української мови», «Культура усного фахового спілкування», «Риторика і мистецтво презентації», «Науковий стиль і його засоби в професійному спілкуванні. Проблеми перекладу наукових текстів» тощо, але й на кожному практичному занятті.

Скажімо, під час опанування теми «Риторика і мистецтво презентації» першокурсники вивчають поняття про риторичну компетенцію, мистецтво аргументації; мовні засоби переконування; комунікативні вимоги до мовної поведінки під час публічного виступу; види публічного мовлення; мовленнєві, стилістичні й комунікативні принципи презентації; а практична складова допоможе відшліфувати здобувачам мовленнєву компетенцію, оскільки вони мають підготувати повідомлення на тему «Риторична етика вчителя молодших класів / вчителя фізкультури / психолога / юриста / соціального працівника» (тема модифікується залежно від фаху).

У межах практичного заняття «Основи культури української мови», крім інших питань, приділяємо увагу мовному, мовленнєвому, спілкувальному етикету та парадигмам етикетних мовних формул, пропонуючи здобувачам виконати письмове завдання – опис парадигми мовленнєвих формул, якою мовці послуговуються у ситуаціях знайомства, прощання, вітання тощо.

З метою формування мовленнєвої компетентності поглиблено вивчаємо і повторюємо питання

з української мови, які є проблемними для опанування. Йдеться про орфоепічні норми в системі вокалізму та консонантизму; галузеву термінологію та абрєвіатури з обраної спеціальності; правильний український слововжиток, використання фемінативів у різних функційних стилях; відмінювання іменників, числівників, правильний правопис їх відмінкових форм і т. ін.

В ході усних відповідей студентів викладач має уважно контролювати грамотність їх усного мовлення і після завершення відповіді прокоментувати, які помилки були допущені й обов'язково виправити їх. Також перед початком висвітлення питання доречно поставити перед аудиторією завдання: стежити за культурою мови доповідача, а потім дати коментар рівня мовленнєвої грамотності і культури мовлення загалом.

Освітній компонент «Основи академічного письма» (II семестр) також надає широкі можливості для розвитку мовленнєвої та риторичної компетентностей у здобувачів вищої освіти першого курсу бакалаврату, адже замало підготувати академічний текст, його треба ще зуміти захистити. Наприклад, практичне заняття з теми «Види академічних текстів за формою комунікації та способом викладу матеріалу» проводимо таким чином: спочатку аналізуємо готові зразки репрезентативних та аргументаційних форм мовлення, відзначаємо їх мовні засоби, структуру, потім даємо завдання самостійно створити невеликі репрезентативні (текст-опис, текст-розповідь) та аргументаційні (текст-міркування, текст-доказ, текст-визначення) тексти за обраним фахом підготовки. Після виконання завдання здобувачі вищої освіти першого курсу презентують свої тексти перед аудиторією, аргументовано відповідають на питання своїх одногрупників, захищають власні думки. Слухачі дають короткий аналіз підготовлених текстів, вказують спочатку на позитивні, а потім уже на негативні моменти роботи. Оцінювання виконаних завдань здійснюється спільно з аудиторією.

Навички, отримані при вивченні цього освітнього компонента (структурування тексту, використання аргументів і наукових джерел, дотримання мовних норм тощо), є складовою мовленнєвої та риторичної компетентностей майбутнього фахівця, оскільки дозволяють чітко і послідовно висловлювати думки не лише в писемній формі, але й в усній.

Освітній компонент «Вступ до слов'янської філології з основами наукових досліджень» (II семестр) надає можливість глибоко ознайомитися з мовною, літературною та культурною традицією слов'ян, навчитися здійснювати лінгвістичні дослідження, сформувані мовленнєву і риторичну культуру майбутніх фахівців. Крім вищезазначених видів роботи, ми проводили зі здобувачами вищої освіти першого курсу риторичний аналіз

художніх і наукових текстів слов'янських авторів, робили презентації алфавітів, невеличких текстів різних слов'янських мов, аналізували їх, переглядали відео з носіями сучасних слов'янських мов, слухали їхнє мовлення, а потім читали «Заповіт» Т.Г. Шевченка у перекладі різними мовами, порівнювали й робили висновки про подібність чи відмінність з українською мовою.

Останнє семінарське заняття присвячене захисту плану-проєкту майбутньої курсової роботи з лінгвістики та методики навчання, на якому першокурсники демонструють набуті компетентності.

Навчальна дисципліна «Риторика» (II семестр як обов'язковий ОК, II–VIII семестри як дисципліна вільного вибору) якнайбільше спрямована на розвиток мовленнєвої та риторичної компетентностей майбутніх фахівців. У ході її вивчення ми використовуємо різні методи і прийоми їх розвитку, зокрема риторичні вправи (підготовка до виголошення промов, складання діалогів, дискусій, дебатів та їх проведення); аналіз промов риторів-класиків, прослуховування й аналіз виступів сучасних ораторів; інтерактивні вправи (рольові ігри, наприклад, перевірення в давньогрецького чи давньоримського оратора та ін., публічні виступи, презентації, самопрезентації); тестування, само-тестування придатності до ораторства тощо. На останніх двох чи трьох (залежно від кількості здобувачів вищої освіти у групі) семінарських заняттях майбутні бакалаври змагаються за почесне звання найкращого оратора групи зі своїми промовами, беруть участь у дебатах, обговореннях, оцінюванні віртуозності володіння мистецтвом слова своїх одногрупників, презентуючи всі здобуті навички й уміння на «риторичному турнірі».

Висновки. Отже, запропонована нами система роботи здобувачів вищої освіти бакалаврату сприяє розвитку у них тісно між собою пов'язаних мовленнєвої та риторичної компетентностей, формуванню професійного іміджу майбутнього фахівця нової формації. Проте подібну роботу слід проводити при вивченні всіх освітніх компонентів усіх освітніх програм бакалаврату.

Проблема розвитку мовленнєвої та риторичної компетентностей не вичерпана і буде перебувати в колі наших інтересів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Башманівська Л.А. Проблема формування риторичної компетентності студентів-філологів: теоретичний аспект. *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика : монографія* / О.А. Кучерук, Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна, С.О. Караман та ін.; за ред. О.А. Кучерук. Київ: КНТ, 2016. С. 153–170.
2. Гордієнко О. А. Формування риторичної компетентності студентів на заняттях з української мови за професійним спрямуванням засобами дидактичної гри. *Психолого-педагогічні науки : Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. 2023. № 3. С. 88–97. URL: <http://eprints>.

zu.edu.ua/38619/1/макет_НЗ_№3_2023-88-97.pdf (дата звернення: 23.12.2024)

3. Дрозд Т.М. Мовленнєва та риторична компетентність як складові комунікативної компетентності педагога. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : Зб. наук. праць. Київ-Вінниця, 2008. С. 34–39. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/2073> (дата звернення: 24.12.2024)

4. Конівіцька Т. Я. Формування риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2022. 252 с. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/1234_567_89/10726/3/178-Book%20Manuscript-562-1-10-20221202.pdf (дата звернення: 24.12.2024)

5. Курінна А.Ф., Сущенко Л.О., Мисик О.С. До проблеми формування риторичної компетентності

майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти на засадах словоцентричного підходу. *Інноваційна педагогіка* : Науковий журнал. Одеса, 2024. Випуск 73. С. 154–160 URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/73/32.pdf> (дата звернення: 25.12.2024)

6. Ліщинська Н.М. Патогенний текст як засіб масової маніпуляції. *Документ у збереженні індивідуальної / соціальної пам'яті*: Збірник наукових праць. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/6713>, 2016 (дата звернення: 28.12.2024)

7. Пономаренко Н., Семеног О. Формування мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців з журналістики: теорія і практика. за ред. О. Семеног. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. 216 с. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/641fa60d-ce49-4763-8bce-a21fb9045e53/content> (дата звернення: 24.12.2024)